

XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar

Mustafa KARA*

Bil ki bismillah dilun misbahıdır

Hem meânî gencinün miftahıdır

Kemâl Ümmî

İnsanoğlunun kitapla olan ilişkisinin çok eski olduğu bilinmektedir. O, asırlardan beri çok değişik şekil ve harflerle, çok farklı eşya üzerine düşündüklerini aktararak birileriyle bağ kurmak, bir arada olmak, tanıdığı tanımadığı diğer hemcinsleriyle düşüncelerini paylaşmak istemiştir.

Yazmak, bağlamak, dikmek, nikah kıymak, zorunlu kalmak gibi anlamlara gelen Arapça, KTB kökünden türeyen kitap, bizim medeniyetimizin de "vazgeçilmez"lerinden biridir. Orhun yazıtları Türkistan'da taşlara yazıldığı asırlarda, Arabistan'da da Kur'an metinleri deri ve kemik parçalarına yazılıyordu. Daha sonraki yüz yıllarda kurulan Müslüman-Türk devletleri bu yürüyüşü sürdürmüş, kağıdın yaygınlaşmasıyla bu faaliyetin önü de açılmıştır.

Türkistan'da ve Anadolu Selçukluları devrinde kaleme alınan eserlere temas etme niyetimiz yoktur. Bu dönemi atlayarak Osmanlı'ya gelmek ve özellikle XIV-XV. yüzyıllarda kaleme alınan ve bu yeni devleti besleyen kitaplar üzerinde durmak, onları kısaca tanıtmak, dolayısıyla Osmanlı'yı daha yakından seyretmek istiyoruz. Ele almak istediğimiz kitaplar ilim, fikir ve sanat dünyasının bütün ürünleri değil, sadece dinî hayatı takviye eden, pratik bilgiler sunan, ahlakî, tasavvufî hayata destek veren manzum ve mensur eserlerdir.

Bazı eserleri kısaca tanıtır geçerken bazı eserlerden ayrıca iktibaslar yaparak asrın ve bölgenin dil ve üslup özellikleri hakkında bilgi vermenin yolları da aranacaktır.

SOHBET-KİTABET

"Bizim kültürümüz sohbete dayalıdır" cümlesi yay-

gındır. Kitaptan, okumaktan çok sohbetten, dinlemekten hoşlandığımızı anlatan bu cümlede hakikat payı da vardır. Aslında bu özellik sadece bizim değil bütün toplumların kaderidir. İnsanoğlu öğrendiklerinin bir kısmını gözünün, bir kısmını da kulağının yardımıyla öğrenmektedir. Sohbet kültürü, diğerine göre daha canlı olduğu için tesir gücü itibarıyla öne geçmektedir. Ayrıca sohbette, konuşan insanın his ve hareketlerinin getirdiği artıları, kitap okurken elde etmek zordur. Okuma-yazma bilenlerin oranı düşünüldüğünde bu "şifahî" kültür daha da önem kazanmaktadır. Ama unutmamak gerekir ki sohbeti yapan insanı da kitap beslemiş ve "büyüt" müştür. Şimdi şu soru ile konumuza yaklaşalım:

"İnsanımız din kültürünü nerede kazanmıştır?" Bu soruya Osmanlı toplumu için cevap aradığımızda karşımıza ailenin dışında şu kurumlar çıkmaktadır:

1- Mektep-Medrese

2- Mescid-Cami

3- Zaviye-Tekke

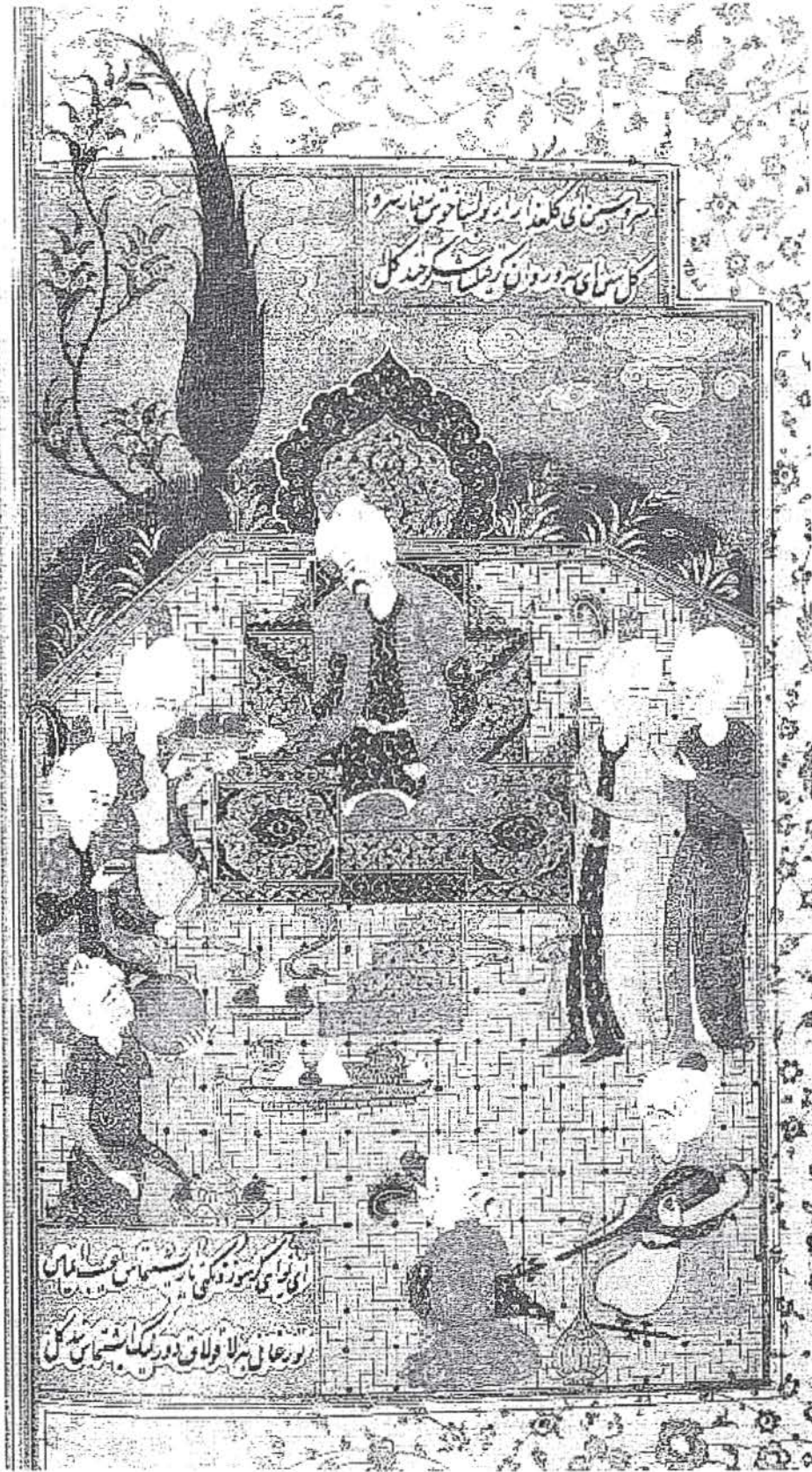
Bu müesseselerde dinî hayatın hem fikir ve gönül boyutu hem de uygulama ve pratikleri öğretilmiştir. Toplumlar için dinî bilgiler ne kadar önemli ise bu bilgi ve davranışlarda birlik ve bütünlüğü sağlamak da o kadar önemlidir. Temel prensipleri ortaya koyan, ortak kültürün oluşumunu temin edecek ana ilkeleri sıralayan kitaplar bu noktada önem kazanmaktadır. İşte Müslümanlara - dolayısıyla Osmanlılara- ışık tutan üç kitap:

1- Allah'ın Kitabı: Kur'an-ı Kerim

2- Peygamber'in kitabı: Hadis-i Şerifler

3- İnsanın kitabı: Alimlerin, ariflerin, sanatkarların kitapları.

* Prof. Dr. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Saray avlusunda ağırkama "Ali Şir Nevai" Divanı, İstanbul, 1530, Topkapı Saray Albümleri, R 804 Folyo 111 b

Böyle çalışmalarla ulaşılmak istenen hedef nedir? Şüphesiz "dün"ü anlamaktır. Çünkü bu eserler üzerinde durulmaz, üslûp ve metodu tahlil edilmezse Osmanlı'yı anlamak ve tanımak mümkün olmaz. "Osmanlı zihniyeti" denen vâkıayı söz konusu eserler oluşturduğu için baş-vuracağımız ana kaynaklardan biri de sözkonusu eserlerdir. Osmanlı, insana, eşyaya ve olaylara nasıl bakıyordu? sorusunun cevabı da bu kitaplardadır. Çünkü o günün kamuoyu; efkâr-ı umûmiyesini oluşturan cami, medrese ve tekkede bu kitaplar okunuyor, okutuluyor ve anlatılıyordu.

Bu eserlerin özellikle peygamber kıssaları ve tarihi hikayeleri konu alanları insanların hayal dünyasına hitap ediyor, tahayyül gücünü geliştiriyordu. Bugünün film ve kurgu filmlerinin doldurduğu boşluğu dolduran eserlere küçümseyici bir eda ile bakmak doğru değildir.

Osmanlı toplumunda oluşan zihniyetin bütün boyutlarının doğru olması da gerekmez. İnsanoğlu, doğru yorumlar yapabilen bir varlık olduğu kadar, yanlış ve batıl tefsirler de yapabilen bir yaratıktır. Her toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da "uç" yorumlar, marjinal tavırlar vardır. Ancak bunlar azınlığı temsil ettikleri için bu yazıda söz konusu edilmeyeceklerdir. Üst seviyede ilmi-felsefî tartışmalar da şimdilik ilgi alanımıza girmemektedir.

ÜÇ DİL: ARAPÇA, FARŞÇA, TÜRKÇE

Bilindiği gibi İslam medeniyetinin üç temel dili vardır: Arapça, Farsça, Türkçe. Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerin Arapça olması bu dili Müslümanların adeta "ana dili" haline getirmiştir. İranlılar'ın İslam dinine girmesiyle Farsça, Türkler'in müslüman olmasıyla da Türkçe bu zincire eklenmiştir.

Osmanlı dünyasında kitap demek bir anlamda bu üç dilde kaleme alınmış kitap demektir. Bahsedilen kitap ya Arapça'dır, ya Farsça'dır, ya Türkçe'dir ya da Arapça-Farsça'dan Türkçe'ye veya Türkçe'den bu dillere tercüme edilen bir eserdir.

Evet Osmanlı toplumu bu üç lisanı kullanarak dilini, dinini ve kendini tanımıştır. Bu üç dille ilim aleminin verilerini elde etmiş, irfan meclisinin derinliklerini keşfetmiş, sanat dünyasının ufuklarını müşahade etmiştir.

Yazılan veya tercüme edilen kitapların konuları farklı olduğu gibi şiveleri de farklıdır. Bazen Kıpçak, bazen Çağatay Türkçe'siyle karşımıza çıkan eserlerin çoğu Anadolu Türkçe'siyle kaleme alınmıştır. Ele alınan eserlerin

ise, büyük bir çoğunluğu kuruluş döneminde XIV. ve XV. yüzyılda kaleme alınmıştır.

Şimdi yukarıdaki tasnife uyarak önce Allah ve Resulullah'ın kitabının Türkçe'ye aktarılmasına temas edilecek, daha sonra âlim, ârif ve sanatkârların bu vadiye halka sundukları yâdigarların bir kısmı tanıtılacaktır.

XIV. yüzyılda Türkçe eserlerin çoğalmasıyla birlikte bu dil üzerine yabancıların eğilmesi ve eser vermesi de dikkat çekicidir. Bunların en meşhurlarından biri Endülüslü Ebu Hayyam'dır. (öl. 745/1344) Divrikli Fahreddin Efendi'den (öl. 723/1323) Türkçe ve Farsça öğrenen dilci, müfessir Endelusî, Mısır'da meşhur eseri *Kitabu'l-İdrak li Lisani'l-Etrak*'i kaleme almıştır. 2200 kelimelik bir sözlükle sarf ve nahiv bölümlerini ihtiva eden bu eser alanında "ilk" eser olma özelliği taşımaktadır (Nşr. Ahmet Caferoğlu, İst. 1931).

I- KUR'AN-I KERİM

Medeniyetlerin macerası her zaman kutsal kitaplarla ilişkili olmuştur. Batı dünyasını İncil ve kiliseden ayrı olarak okumak ve kavramak mümkün olmadığı gibi İslam medeniyetini de Kur'an'ı merkeze almadan anlamak ve anlatmak mümkün değildir.

Kur'an-ı Kerim'i, Müslüman olan her toplum kendi diline çevirmiştir. Türkler de İslâm dinine girdikten sonra bu İlahî kitaptaki mesajları insanlara ulaştırmanın bir yolu olarak onu tercüme etmişlerdir. Bu tercümeleri bazen sohbetle bizzat, bazen de kitap aracılığıyla bilenler bilmeyenlere aktarmışlardır.

Konumuz Kur'an-ı Kerim'in Türkçe tercümeleri değildir. Ancak tanıtmak istediğimiz Türkçe eserler bir açıdan Kur'an ve Hadisle ilgilidir. Bunun için bu iki temel kaynağa temas etmek istiyoruz.

Bazı kısa surelerin tercümesi bir tarafa elimizdeki en eski Türkçe Tercüme 734/1333 tarihini taşımaktadır. (Türk-İslam Eserleri Müzesi, nu: 73)

XV. yüzyılda Muhammed b. Hamza tarafından yapılan Kur'an tercümesi elimizde ise de (Türk-İslam Eserleri Müzesi, nu: 40) bu ismin Molla Fenarî mi? yoksa Akşemseddin mi? olduğu meselesi çözülememiştir. Eser Ahmed Topaloğlu tarafından neşredilmiştir. (XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi, İst. 1976)

Söz konusu eserde Fatiha suresinin tercümesi şöyledir:

1. *Öğmek Tanrı'nundur, alemler issi ya bisleyicisi.*
2. *Gey rahmat kılıcı, rahmat kılıcı.*

3. Yanut günü issi. Yanî kıyamet güninde hükm eylemeğe malik olan.
4. Sana taparuz, daki senden arka virmek isteruz.
5. Yol göster bize toğru yol.
- 6-7. Yolu anlarun kim eylük eyledün anlarun üzerine. Kakinılmışlar değuller, yani cuhûd değüller daki azmışlar değüller yani nasranî değüller.

Ayete'l-kürsi:

"Tanrı, yokdur tanrı illâ Ol, diri, hemişe, olıcı. Dutmaz anı imızganmak ne daki uyku. Anındur ol kim göklerde dūr, daki ol kim yirdedūr. Kimdūr ol kim şefaate eyleye anun katında, illa anun dileğiyle. Bilur anı kim ileylerindedūr, daki anı kim ardlarındadır. Daki kaplamazlar nesneyi ilminden illâ anı kim diledi. İrdi kaplayu kürsisi (yani padişahlığı ya ilmi) gökleri daki yire, daki incitmez anı saklamaklığı ol ikinün. Daki Ol yücedūr, uludur." (Bakara, 2/255)

Bakara suresinin son ayetinde yer alan duaların Türkçe'si şöyle:

"... İy Çalabumuz! Dutma bizi eğer umdavuz ya yanılavuz. İy Çalabumuz! Daki yükletme üzerümze ağırlık (yani ahd kavı) nite kim yükledün anı anlırun üzere kim bizden ileri di. İy Çalabumuz! Daki yükletme bize anı kim yokdur gücümüz ana. Daki rahmat eyle bizden daki yarlığa bizi, daki rahmat eyle bize, Sen arka viricimuzsen, pes arka vir bize kavm üzre kafırlar." (Bakara 2/286)

XV. yüzyılda Ebu'l-Leys Semerkandî'nin (ö. 373/983) tefsirinin Türkçe'ye aktarılması için yoğun faaliyetler vardır. Bunlardan üç ismi zikretmek gerekir:

1- Ahmed-i Daî. (öl. 824/1421) *Terceme-i Ebu'l-Leys Semerkandî* adıyla tercüme edilen eserin mukaddimesi manzumdur (İ.Ü. Ktp. Ty. nu: 8284, Süleymaniye Ktp. Fatih Kit. nu: 631).

2- Musa İbn Hacı Hüseyin İznikî (öl. 850/1446) Neşredilmiştir. (İst. 1983).

3- Ahmet b. Arabşah (öl. 854/1450).

Konu ile ilgili diğer çalışmalara devam edelim:

4- 807/1404 de kaleme alınan aynı mahiyetteki *Cevâhiru'l-Asdâf*'ın mütercim ve müfessiri ise bilinmemektedir.

5- Kutbeddin İznikî (öl. 821/1418) Katip Çelebi, İznikî'nin tefsirinden bahsediyorsa da bize ulaşmamıştır. (Keşfu'z-Zunun, I/457).

6- Şeyh Bedreddin (öl. 823/1418) *Keşfu'z-Zunun*'un

belirttiği tefsirin mevcudiyeti bu gün bilinmemektedir. (age, I, 443) Tartışmalı eseri *Varidat*, Simavlı Abdullah İlahî (öl. 896/1491) tarafından şerh edilmiştir.

7- Hatiboğlu Muhammed'in Mülk suresini mesnevi tarzında 817/1414 yılında tercüme ve tefsir ettiğini de biliyoruz. 3910 beyitlik bu tefsir basılmamıştır (Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Kit. nu: 3326).

8- Kadî Beydâvî tefsirine hâşiye yazan bir derviş Aydın'da doğan Tebriz'de vefat eden Dede Ömer Rüşenî'dir (öl. 829/1487). *Çalabnâme*, *Miskinliknâme*, *Neynâme* isimli manzum eserlerinde Mevlana'nın Mesnevî'sinden etkilenecek dinî, tarihî kıssaları anlatan Rüşenî, bu sahanın en güçlü kalemelerinden biridir.

9- Bursa'da vefat eden Şehabeddin Ahmed Sivasî'nin de (öl. 860/1455) tefsirle ilgili çalışmaları vardır.

II- HADİS-İ ŞERİFLER

İslam dünyasında "kitap" denince Kur'an'dan sonra akla Hadis-i Şerif kitapları gelir. Hz. Peygamber'in söz, tutum ve davranışlarını bir araya getiren bu kitaplar - Kur'an'ın aksine- genellikle konularına göre tasnif ve tanzim edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in ilk açıklayıcı ve yorumcusu Hz. Peygamber olduğu için onun tespit ve davranışları birçok sorunun da cevabı olmuştur.

Osmanlı'nın ilk yıllarında Kütüb-i sitte adıyla meşhur olan altı hadis kitabından birinin tercümesinden çok bunlardan yapılan "seçme"ler göze çarpmaktadır. Bunlardan birkaç tanesine temas edilebilir:

1- Kırk Hadis tercümesinin XIII. yüzyılda en güzel örneğini Mahmut b. Ali, *Nehcül-Ferâsid* adlı eseriyle ortaya koymuştur. Cennetlerin yolu anlamına gelen bu eser aşağıda sıralanan 40 konu ile ilgili hadisleri Türkçe tercüme ve şerh ederek Peygamber ve yakın arkadaşlarını tanıtmış, bu arada Müslümanların yerine getirmesi gereken farz ibadetler hakkında bilgi vermiş, uzak durulması gereken kötü davranışlara da açıklık getirmiştir. Dört halifenin yanında dört mezhep imamını, Hz. Fatıma ile Haşan ve Hüseyin'i de tanıtan bu eserin içindekilerine bakıldığı zaman din kültürü veren bir ilmiyel kitabı hüviyeti taşıdığı hemen anlaşılır (Nşr. Semih Tezcan-Hamza Zülfikar, Ankara, 1995).

Birinci Bab: Peygamberin Faziletleri

1. Fasil: Peygamberin hayatı, ailesi;
2. Fasil: Peygambere vahiy gelmesi;
3. Fasil: Peygamber ve yaranlarının İslamiyetin başlangıcında çektikleri zorluklar;

4. Fasil: Peygamberin Mekke'den Medine'ye hicreti;
5. Fasil: Peygamberin mucizeleri;
6. Fasil: Peygamberin Mekke'ye girişi;
7. Fasil: Peygamberin miracı;
8. Fasil: Peygamberin cennet ve cehennemi gezmesi;
9. Fasil: Peygamberin Huneyn'de feriştelere nusiyesiyle kafirleri yenmesi;
10. Fasil: Peygamberin vefatı;

İkinci Bab: Hulefa-i Raşidin, Ehl-i Beyt ve Dört İmamın Faziletleri

1. Fasil: Ebu Bekir;
2. Fasil: Ömer;
3. Fasil: Osman;
4. Fasil: Ali;
5. Fasil: Fatıma;
6. Fasil: Hasan ve Hüseyin;
7. Fasil: İmam-ı Azam Ebu Hanife;
8. Fasil: İmam Şafi'i;
9. Fasil: İmam Malik;
10. Fasil: İmam Ahmet Hanbel;

Üçüncü Bab: Allah'a yaklaştıran İyi Ameller;

1. Fasil: Din bilgisi ile meşgul olmak;
2. Fasil: Namaz;
3. Fasil: Zekat ve sadaka;
4. Fasil: Oruç;
5. Fasil: Hac ve umre;
6. Fasil: Ana babaya hizmet;
7. Fasil: Helal yemek;
8. Fasil: Emr-i maruf ve nehy-i münker;
9. Fasil: Gece gündüz uyumaksızın ibadet;
10. Fasil: Sabır ve rıza;

Dördüncü Bab: Allah'tan Uzaklaştıran Kötü Ameller;

1. Fasil: Haksız yere kan dökmek;
2. Fasil: Zina etmek;
3. Fasil: İçki içmek;

4. Fasil: Tekebbür etmek;
5. Fasil: Yalan ve gıybet;
6. Fasil: Dünyayı sevmek;
7. Fasil: Riya ve sum'a;
8. Fasil: Kin ve haset;
9. Fasil: Gurur ve gaflet;
10. Fasil: Uzak ümit beslemek;

Kitap hazırlanırken başvuru kaynakların dökümü bize o yıllarda okunan eserleri ve müellifin "kitap" dünyasını göstermektedir.

Serahsî: *Mevâkıf*

Kuzaî: *Şihab*

Tirmizi: *Sünen*

Uşî: *Nisab*

Semerkindî: *Tenbih*

İsbicâbî: *Tefsir*

Nisâburî: *Sahih*

Mekkî: *Kutu'l-Kulüb*

Begavî: *Mesâbih*

Gazalî: *İhya*

Kelebazî: *Taaruf*

Buharî: *Sahih*

Malik: *Muvatta*

Saganî: *Meşarık*

Zemahşerî: *Keşşaf*

Bilgil, agah bolgil, kayu mü'min ve muvahhid Tanrı tealanı birlese takı Muhammed Resulullahnı hak peygamber tese takı hulefa-i raşidinni sevse takı Peygamber 'as' nun ehl-i beytini sevse takı dört imamun kayu birinin mezhebi birle öler bolsa, anın ornı uçtmah bolgay, anın üçün kim Peygamber 'as' andag habar berü yarlıkar: İhtilafu ummeti rahmatı. Manisi ol boldur kim: Menim ummatım biri biringe ihtilaf kılmakı ummatınga rahmat turur, tep aytur takı eger kim ictihad kılsa, Hak Tealanın Kelamıdın ya takı Peygamber 'as' hadisidin ya takı sahaba sözidin bir meseleke cevap aysa eger anın cevabı Hak tealanın hazratında rast tüşse, ol müctehidke Hak teala ekki savab bergey ve eger anın cevabı Hak teala hazratında hata tüşse bir savab bergey itikadı rastlığı üçün. Hak teala hazratında yol bir turur,

cevab bir tutur, ekki ermez. Kim kim kayu bir imamnun mezhebini ihtiyar kılmış bolsa, anın itikadı andağ kerek kim bu mezhebüm rast mezheb turur velikin ihtimal bar kim hata bolsa takı öngin mezheb hata turur, velikin ihtimal bar kim rast bolsa.

Şeyhü'l-haram Abdü'l-Abbās Musa rahimehullah aytur: Bu dört imam mezhebi Ka'benin dört taminğa menzeyür. Ka'benin kayu bir taminğa teveccüh kılıp namaz kılsan namazın makbul turur. Dört imamnun takı kayu birinin mezhebi üze namaz kılsan takı ta'at ve ibadat kılsan makbul bolur. Andağ erse, bu dört imamnı kerek kim itikat birle sevsen takı atı çıkmışda rahmat ıda bersen takı taassub kılsan. Hak 'tvt' cümle yazuklarını yarlıkağay takı tamuğdın seni kurtğarğay takı sana uçtmah ruzı gılğay. Amin Rabbe'l-alemin.

....

Bu kitab tamam boldı tarih yeti yüz altmış birde şehru'llahi'l-mübarek cumada'l-ula ayının altınç küninde erdi kim kitabı kuşluk vahtında tamam boldı. Takı bu kitabın musannifi mezkur yekşenbe kün daru'l-fenadın daru'l-bekağa rihlat kıldı. Amma bu kitabı cem kılğay andağ aytur kim bu sözni kim tefsirke müteallik bolğay, ol sözler cümlesini İmam Cuaru'llahi'l-allama rahimehullah özinin Keşşaf'ı-dın makl kıldı takı İmam Abdü'l-Maali-i İspeyhanî rahimehullah özinin Tefsir'idin nakl kıldı. Yana tegme bir fasl avvalında, kim Peygamber 'as'dın hadis rivayet kıldı, bu kitab atı ayılmış turur. Takı önin hadislar takı ol mezkur kitablardan nakl kılmış turur. Yana ol kelimat-i ulama ve meşayih bolğay ya takı anların hikayeti bolğay, anların cümlesi Şeyh İmam Abu Talib-i Mekki rahimehullah özinin Kutu'l-kulûb atlıg kitabından nakl kıldı takı İmam Zeynül-aimmatil-Firdevsi rahimehullah özinin Muctela atlıg kitabından nakl kıldı hem yana bu Mucala şerhidin nakl kıldı. Takı İmam Vakidi rahmatu'llahi aleyhi özinin Mağazi atlıg kitabından nakl kıldı. Takı İmam Muhammed-i Katib rahimehullah özinin mağazi atlıg kitabından nakl kıldı.

Amma bu kitabı okığanların iltimas ol turur kim bu kitabı cem kılğan ası ve cafi hakkınğa nazar ve inayat kılsalar takı anın üküş yazuklarını Hak tealadın yarlıkatu kolsalar; bolğay kim anlar duası berekatında Hak teala anı tamuğdın halas kılsa takı sekkiz uçtmah ruzı kılğay. Amin, Rabba'l-alemin. Ve Sallallahu ala seyyidina Muhammedin ve alihi't-tayyibina't-tahirin bi rahmatika ya ar-hama'r-rahimin.

2. Darir: XIV. yüzyıl yazarlarından Erzurumlu Darir'in Tuhfetü'l-Mekkiyye isimli eserinde de yüz hadis yüz hi-

kaye bir araya getirilmiştir. (Millet Ktp. Şeriyye, nu: 1287).

3. Kemal Ümmî: Manzum kırk hadis tercüme geleneğinin en eski temsilcilerinden biri olan Kemal Ümmî (öl. 880/1475) şiirlerini topladığı Divan'ın bir bölümünü bu çalışmasına ayırmıştır.

Halveti dervîşi olan Kemal Ümmî din, ahlak ve tasavvufu ilgili pek çok konuyu manzum olarak ifade etmiştir. On konuya dört armağan şeklinde kaleme alınan eser şu dörtlülük ile sona ermektedir:

Bu hadis uşda tamam oldu heman

Hem bilindi cümle ol kırk armağan

Her ne kim Tanrı Resuli buyurur

İnanub gerçeklenüz kim hak durur

Ele alınan, Azrail, Mezar, Münker-Nekir, Mizan, Sırat, Melek, Rıdvan, Cebrail, Resulullah, Allah şeklindeki on konunun alt başlıklarından bir kısmı şöyle: Gıybet, borcu ödemek, doğruluk, tevazu, Allah yoluna malını harcamak, insanları incitmekten sakınmak, sabır, şükür, zikir, Kur'an okumak, Ehl-i beyti sevmek, cemaata devam etmek, iyilikleri emretmek, kötülükleri yasaklamak... (Bkz. Abdulkadir, Karahan, Kırk Hadis, Ankara 1991)

4. Hatiboğlu Mehmed: 829/1426 yılında yazılan ve II. Murad'a yazar tarafından takdim edilen *Ferahnâme*'de yüz hadis ve yüz hikaye ele alınmıştır. 6091 beyitlik didaktik bir mevnevi tarzında kaleme alınan eser Karahanoğlu İbrahim Bey ve Candaroğlu İsfendiyar Bey'e de sunulmuştur (TTK, Ktp. nu: 430).

5. Nevaî: Molla Camî'nin (öl. 898/1492) manzum olarak Farsça kaleme aldığı *Çihil Hadis* Ali Şir Nevaî (öl. 907/1501) tarafından yine manzum olarak Türkçe'ye aktarılmıştır (Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa Kit. nu: 358).

Nevaî, "İnsanlara merhamet etmeyene Alah merhamet etmez" mealindeki hadisi şu dörtlülükle ifade etmiştir:

Tanrıdır rahm eğer tama kılsan

Evvel olmak gerek sen ilge rahim

Her kişi kim uluska rahm itmes

Ana rahm eylemes Rahim u Kerim.

6. XV. Yüzyılda Tefsir ve Hadis konularında eser veren sufi şairlerden biri de Aksaray doğumlu Cemal-i Halvetî'dir (öl. 899/1494).

7. Topluma Hadis ve Sünnet kültürünü aktaran kitap türlerinden biri de Kısas-ı Enbiyalardır. XIV. yüzyılda kaleme alınan Kısas-ı Enbiyalar vardır (Nşr. İsmet Cemiloğlu, Ankara 1994).

III- DİNİ-FİKRİ-AHLAKİ ESERLER

Burada tanıtılacak olan Türkçe* eserlerin hepsinin aynı oranda Osmanlı toplumunda yaygın olduğunu düşünmek doğru değildir. Harezmi veya İskenderiye'de kaleme alınan bir eserle, Bursa ve İstanbul'da hazırlanan bir eserin tanınması ve tutunması da farklı olacaktır.

KUTADGU BİLİĞ-ATABETÜ'L-HAKAYİK

Yusuf Has Hacib-Edib Ahmet

Osmanlı dönemine geçmeden Türk-İslam edebiyatının en eski numuneleri olan *Kutadgu Bilig* (Mutlu Olma Bilgisi) ve *Atabetü'l-Hakâyik* (Hakikatlerin Eşiği) adlı eserlere -teberrükten- işaret etmek istiyoruz.

Yaklaşık 6500 beyitlik *Kutadgu Bilig*, Malazgirt zaferinden bir sene önce kaleme alınmış olup dört ana konu hakkında bilgi vermiştir:

1. Kanun ve Adalet
2. Mutluluk
3. Akıl
4. Hayatın sonu

Edib Ahmet tarafından aynı yıl kaleme alınan *Atabetü'l-Hakâyik* (Hakikatlerin Eşiği) ise tevhid, na't ve dört halifenin methinden sonra şu konular üzerine eğilmiştir. Bilginin faydası, bilgisizliğin zararı, dilin kötü sözlerden korunması, dünyanın dönekliliği, cömertliğin methi, hâsisliğin zemmi, alçak gönüllülük, kibir, dünya malına düşkünlük, devrin bozukluğu.

On dört bölüm ve 101 beyitten meydana gelen eserin 848/1444 tarihinde Semerkant'ta Uygur harfleriyle yazılan nüshası Süleymaniye kütüphanesinde (Ayasofya Kit. nu: 4012).

BEHCETÜ'L-HADÂİK

Nasiruddin b. Ahmet

XIII. yüzyılda Anadolu'da "Arapça, Farsça bilmeyen vaizlerin isteği üzerine" kaleme alınan *Behcetü'l-Hadâik* (Bahçelerin Güzelliği) kırk bir bölümdür. Ana konu başlıkları şöyle sıralanabilir: Tevhid, Kur'an, Alimler, Ölüm, Sabır, İbadet, Fitne, Zikir, Dini günler, Bayramlar, Aylar, Kandiller, Peygamber kıssaları, Hz. Hüseyin'in şahadet...

703/1303 tarihli nüshası BEEK' (Bursa Yazma ve

Eski Basma Eserler Kütüphanesi)tedir (Nşr. İsmail Hakkı Ertaylan, İst. 1960).

Hitabet üslubuyla yazılan eserde yer yer Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlere de başvurulmuştur. Türkçe şiirlerde Ahmet-i Yesevî rengi vardır.

KISAS-I ENBIYÂ

Rabguzî

Harezmi bölgesinde 710/1311 tarihinde Müslüman olan Moğol emiri Nasiruddin Tokbuga'nın isteği üzerine kaleme alınan Kısas-ı Enbiya'da yetmiş iki kıssa ele alınmıştır (Kazan, 1905; Nşr. Aysu Ata, Ankara 1997).

Peygamber kıssaları ayetlerle irtibatlandırılarak anlatılırken yer yer Hadislere ve şiir unsuruna da başvurulmuştur. Ashab-ı Kehf ve Hz. Hüseyin üzerinde de duran yazar, Hz. Yusuf kıssasını çok geniş olarak ele almıştır.

MUÎNU'L-MÜRİD

İslam

Kesin olmamakla birlikte İslam adlı şair tarafından 713/1313 de kaleme alınan *Muinü'l-Mürîd* (Müridin Yardımcısı) 407 dörtlükten meydana gelmiştir. Ünîk nüshası BEEK'tedir. (Genel Kit. nu: 1605) Mukaddime kısmında Allah, Peygamber ve dört Halife hakkında bilgi veren yazar, iman ve marifetten sonra namaz, örtünme, abdest, gusül, oruç, zekat, kurban, faiz, alış-veriş gibi konular hakkındaki düşüncelerini nazma aktarmıştır. Kitabın daha sonraki bölümleri tasavvufi konulara tahsis edilmiş, şeyh-mürîd ilişkileri, adab-erkan, şeriat-tarikat-hakikat gibi konular ele alınmıştır. Hakkında bilgi verilen bazı terimler şunlardır. Tevbe, ölüm, ölmeden önce ölmek, sabır, muhabbet ateşiyle yanmak, benlikten kurtulmak, kalb, nefis, sülûk, zikir, şükür (Nşr. Recep Toparlı, Erzurum, 1988).

İlk ve son dörtlüğü şöyledir:

Şükür ham ilahî tümen ming sana

Müsülman muvahhid yaratın mana

Elig tutguçı sen arıg bir ü bâr

Tutılmışda kayu katıg bir muna

.....

İdi birdi tevfik bu bir kaç kelam

Oruç ayı içre me boldı temam

Tarih yitti yüz on üç irdi yılı

Selamün aleyküm aleyküm selam

GUNYE

İmam Kadı

781/1378 de Anadolu'da kaleme alınan Gunye (Gönül Hoşluğu) adlı eser ilmi hal bilgilerini ihtiva etmektedir. 89 bab halinde yazılan eserin ana konuları şunlardır: İlim tahsili, marifetullah, taharet, abdest, gusül, namaz, oruç, hac, zekat, evlenme, boşanma, vakıf, alış-veriş, miras, ticaret, kefalet, vasiyyet. Ünik nüshası BEEK'dedir (Nşr. Muzaffer Akkuş, Ankara, 1995).

Kitapta yer alan konulardan üç tanesinin bazı cümlelerini aktaralım:

1. Marifetullah

Babü Marifetullahi -taala azze ve celle-

İlkin ol nesne kim bendeye farz kıldı Tengriyi bilmektedir.

- Azze ve celle- ve bilesin kim Allah -tebareke ve taala- birdür ve ana bendes yok, eş yok, oğlu, kızı yok ve kimseden doğmadı ve kimse dahi ondan doğmadı ve hermişe var durur ve hermişe diridür kim hergiz ana elüm yok ve ölüm yok, kamu halk ana görümlü durur ve anun kimseye ihtiyacı yok, her ne dilerse kıldı ve kılası durur, hiç kimerse anun dilegi birle işi yok. İlik yaratdı bendeleri kudret birle, varun virdi kısmet birle ve öldürdi heybet birle ve yine diri kıla ibret birle ve yarlığaya rahmet birle. Anun-çun kim kamu nesneler üzere kadımdür. Amma kamu tevhid oldur kim kankı nesne senün gönlüne düşse ve suret kılsa kim Tengri taala şoldem ol dise olur. Zira kim bu kamu yaradılmışlar ol dimegile oldı. Kaçan Tengri'yi bu sıfat birle bildük ve andan sonra ikrar itsek kamu Peygamberlere. Evvel Adem Peygamber ahir Muhammedün Resulullah -salavatullahi aleyhi ve sellemühü-. Bilesin kim kamusu Tengri'nün üründü kullarıdur ve kamu firışteler dahi Tengri'nün bendeleridür -azze ve celle-. Ve kamu kitabları Peygamberlere indürdi. Kamusu hakdur ve gurdan koparmak dahi hakdur ölümünden sonra ve Tengri -azze ve celle- kamu halk birle şumar kılasar, uçmaklığı uçmaga ve tamulığı tamuya koyısar.

2. Taharet

Babü't-tahareti

Bilgil kim Tengri -azze ve celle- tahareti farz kılmış durur musulmanlara kim resfze olsa ve aklı gitmiş olsa ve balig olmuş olsa ve namaz ana farz olmuş olur gerek er, gerek avrat olsun. Ve namaz taharetsüz olmaz ve taharet iki dürlüdür: Birisi hadesden ve birisi cenabetden

arınmakdur. Amma hades tahareti abdest almakdur ve kaçan abdest alur olsa istinca kıldıktan sonra elüni üç gez yuğıl ve üç gez ağzuna su virgil ve üç gez dahi burnuna su virgil. Demge birini ayru virgil ve bizüm kıyımızda kim Hanefilerün. Amma Şafi'i kıyında ağzını burnını bir suyla arıtsa ve reva olur. Ağzına burnına degme birine birer su yaz kıldı ve üç gez yüz yuğıl ve üç gez kolun yuğıl dirsege degince ve dirseği dahi bile ve bir gez başa ve bir gez kulağa mesh virgil bizüm kıyımızda ve Şafi'i kıyında başa dahi üç gez mesh dartası ve kulağa dahi ayru üç gez su viresi. Ve bizüm kıyımızda kulak öni ardı başındur ve Şafi'i kıyında degül. Ol su kim abdest alurlar azı bir batmandur ve andan öküş su harc itmeyeler ve azı dahi. Amma su kim cenabet yunışından işe süreler dört batmandur, andan öküş harc itse israf itmiş olur. Ve amma kaçan kim abdest alur olsan eyitgil: Bismillahi'l-azimi ve'l-hamdülillahi ala dini'l-İslam ve abdest ilkinde Bismillahi demek sünnetdür. Amma azine gün gusl eylemek fazlı öküşdür. Velikin dayimi vacib degül durur bizüm ashabımız katında -kim Beygamber yarenleridi- ve Malik katında vacib durur. Ve arafe gün ve iki bayram günü gusl kılmak sünnet durur. Eger başa mesh tartmak dürt bahşdan bir eksük kılsa reva olmaz bizüm kıyımızda. Peygamber -aleyhi's-selam- eyitdi: "Mesh tartun başunuza iki elünüzile" diyüb ve elin başı yöresine iltürdi.

3. Haklar

Babü'l-Hukuk

Amma üstazlar hakkı oldur kim nadanlıktan bir gişi dânalığa getürdi ve tamudan uçmaga dönderdi ve eyitmişlerdür kim her ki üstazına nasıpaslık kılsa ve anun hakkın bilmese ve anı aziz dutmasa Hak -sübhanehu ve taala- anun işin hiç hayra getürmeye ve ana bereket virmeye ne bu cihanda ne ol cihanda -neuzübillah-. Amma konşılar hakkı oldur kim Beygamber -aleyhi's-selam- eyitdi ki "hermişe Cebrail -aleyhi's-selam- bana vasiyyat kılar ıdı konşu hakkın ki ben eyle sanurıdum kim konşu olsa, konşu miras yiye" diyü ve Peygamber -aleyhi's-selam- eyitdi ki "hiçbir kimse Tengri -azze ve celle- hazretinde kurtılmaya, eger konşu anun yavuzlugından imin olmadıysa" ve Peygamber -aleyhi's-selam- yine eyitti: "Konşu hakkı birbirine şöyledür kim ödinç dilese virmek gerek, eger haceti olsa reva kılmak gerek, eger hasta olsa sora varmak gerek, eger ölse cenazesine hazır olub varmak gerekdür, eger yası olsa taziyesin kılmak gerekdür. Eger evinden gitse sonına tımar kılmak gerekdür ve eger aş bişürse tadurmak yahu önine komak ge-

rekdür." Ve imma yaşlu pirlər hakkı oldur kim Peygamber -aleyhisselam- eyitdi: "her ki giçilere şafakat itmesedi ve pirlere hürmet kılmasa, ol gişi bizden degül" didi ve dahi ululamaklık ve Tevrat içinde yazılmış durur kim pirləri ulu düttun ve bulara karşı ayagın tutup ağırılan ve izzet kılun" didi ve haber de gelmiş durur ki "bir pır bir yigitden su dilese, ol yigit andan ilerü su içse dünya bınarlarından bir bınar kurır" didi.

SİRET

Mustafa Darîr

XIV. yüzyılın Mevlevî yazarlarından biri olan Erzurum'lu Darîr'in en meşhur eseri *Siretû'n-Nebi*'dir. Anadan doğma görme engelli olan yazar, bu eserinde Hz. Peygamberi anlatmış ve tanıtmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda kaleme alınan ve Süleyman Çelebi'nin Mevlidi başta olmak üzere bu tür eserlerin kaynağı haline gelen *Siretû'n-Nebi*, 791/1388 yılında kaleme alınmıştır (Nşr. M. Faruk Görtünca, İst. 1977).

Görürem Ka'be'ye karsu Muhammed

Bucakda yere urmuuşdür yüzini

Yüzi secdede barmağın götürmüş

Dili söyler bilemezem sözünü

...

Saadet ol kişün kim Resul'ün

Gözine çeke ayağın tozını

Ümidi bu durur bu gözsüzün kim

Ümitsüz komaya ol Gözsüz'ini

GARİBNÂME

Âşık Paşa

Kırşehir'de 730/1330 yılında kaleme alınan 12000 beyitlik *Garibname*, Osmanlı dönemini etkileyen en önemli eserlerden biridir. Dini-Tasavvufi pek çok konuyu ayet ve hadislerin ışığında manzum olarak açıklayan bu eser toplumdaki birlik ve bütünlüğü sağlayan metinlerden biri olarak değerlendirilmiştir.

Meşhur Baba İlyas'ın oğlu olan Âşık Paşa'yı (öl. 733/1332) bu asrın en önemli şairlerinden ve önde gelen sufilerinden saymak gerekir.

Garibname 10 baba, her bab da 10 destana ayrılarak kaleme alınmıştır (Nşr. Bedri Noyan, Ankara, 1998).

Her nesne kim kişi anı bilmeye

Ger sorarsa bilene ayb olmaya

Müşkilin olan kişi sormaya mı

Şekker için kamışı sormaya mı

...

Dünyaya girmekligün pes aybı yok

Gam değul bu dünyalık olursa çok

İlle dünya gönüle yol bulmasun

Key sakın kim gemiye su dolmasun

...

Aşık imdi varlığın vir yokluğa

Yoklık içinde sana varlık doğa

Oğlu Elvan Çelebi'nin 760/1358 de tamamladığı *Menakıbu'l-Kudsiye* isimli eseri Babaî hareketi hakkında önemli bilgiler veren 2081 beyitlik bir eserdir. (Nşr. A. Yaşak Ocak-İsmail Erünsal, Ankara, 1995)

ÇERHNÂME

Ahmed Fakih

XIII. yüzyılda yaşayan ve aynı ismi taşıyan yazarların varlığını biliyoruz. Bu Ahmed Fakih'lerden birine ait olan *Çerhnâme*, 100 beyitlik bir manzûmedir. Dünyanın geçiciliğinden, dünya zevklerine dalıp gitmenin yanlışlığından, ölüm, kabir azabı ve mahşerden bahsederek, ahiret için hazırlanmaya dikkat çeken Ahmet Fakih bunun da dini-ahlaki kaidelere uyarak gerçekleştirebileceğini vurgulamıştır. (Beyazıt Devlet Ktp. nu. 5782)

Nasihat tutarisen dinle sözüm

Hünerin varise gel uşda meydan

Sana birkaç öğüdler vereyim ben

Ki her birisi dürr ola ya mercan

Öğüdüm bu, günehten tevbe eyle

Ki iman kasdın eyler bil ki şeytan

...

Bu dünya lezzetine mağrur olma

Bu nefsi beslemegil hemçu hayvan

...

Tevazu eyle bunda has u âma

Kim anda olmayasın zar u gıryan.

Aynı yüzyılda yazılan *Kitābu Evsâfı Mesâcidî'sh-Şerife*, Şam, Kudüs, Mekke ve Medine şehirlerindeki camileri tanıtmaktadır (Nşr. Hasibe Mazıoğlu, Ankara, 1974).

RİSÂLE

İslamî

Anadolu'da kaleme alınan en eski Türkçe mesnevilerden biri de -hayatı hakkında bilgi sahibi olmadığımız- İslamî mahlaslı bir kişiye aittir. Yaklaşık 3600 beyitlik bu eser halka dini bilgiler vermek için yazılmıştır (Nşr. H. Yüksel. İ. Delice, H. Aksoyak, Sivas, 1996).

Başlayalum söze bismillah ile

Kamil olur her iş ismullah ile

Her ne işde Allah adı olmaya

Ebter olub ol takavvum bulmaya

beyitleriyle başlayan eser, ayet ve hadislerden bazen iktibas bazen de işaret yoluyla istifade etmiştir. Ana konular şunlardır: Hz. Muhammed, oğlanlık, yiğitlik, pirlilik, cihan, alem, ölüm, Cibril, kabir, kıyamet, sırat, cennet, cehennem, terazi, Burak, hayır işleyenler, namaz kılmayanlar, münafıklar, Ashab-ı Kehf, yer ve gök ahvalinin hikayesi. Eserin son kısmında yer alan iki beyit şöyle:

İşaret pes yiter kim dinleyene

Kulak dutubanı hem anlayana

Bu sözler ile girdük biz safaya

Virelüm hem salavat Mustafa'ya

İRŞADÜ'L-MÜLÜK

?

Müellif veya mütercimini bilemediğimiz bu eser adından da anlaşılacağı gibi sultan ve yöneticileri irşad etmek ve onlara din kültürü vermek için Memluklular devrinde İskenderiye'de hazırlanmıştır.

Temizlik, abdest, namaz, oruç, itikâf, hac, zekat yanında haram, helal, öşür, harac, avlanma, gazilik, evlenme, alış-veriş, miras gibi konular hakkında da bilgi verilmiştir.

789/1387 tarihli ünik nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir. (Ayasofya Kit. nu: 1016) Neşredilmiştir (Recep Toparlı, Ankara, 1992).

Yazar, İhlas suresinin mealini verdikten sonra iman ve İslam esaslarını ilk sayfalarda özetlemektedir:

Tenri Teala kendi özünü takı ayıttı: ayıtgıl ya Muhammed: ol Tengri bir turur, ol Tengri sığınanlarının sığınçısı turur, toğmadı takı toğrulmadı takı bolmadı angarting tuş hiç kimerse. Takı ayıttı Tengri Teala: rastı Tengri Teala bir turur, arıglık angar kim bolgay angar ogul kız. Kaçan kim Tengri'ni birlese takı arıg kılsa anı ogul kızdan vacib bolur anın öze kim iman keltürmek melayikelerge takı kiteblerge takı Rasüllerge takı fark arıtmagay bir kimerse arasında Resüllerden. Kaçan kim kılsa oşbu nerselerni hükm kılınur anın müsülmanlığına. Andan sonra vacib bolur anın öze İslam hükümleri: namazdan takı zekatdan takı oruçdan hecden takı andan özge nerseler takı vacib bolur, sebebleri tapılğan haletde takı şartları tapılğan haletde Tengri Teala'nın sözi birle: men yaratmadım divni takı Adam oğlanlarını, meger kim mana kulluk kılmak üçün yaratdım tip.

Amma avval başlar biz ol sözler birle kim kafir bolur. Asl ol nerse içinde kim kafir bolur anın birle, takı ol nerse birle kim kafir bolmas anın birle.

NAZMU'L-HİLAFIYAT TERCÜMESİ

İbrahim b. Mustafa

Ömer Nesefî (öl. 537/1142) tarafından Arapça manzum olarak kaleme alınan 2666 beyitlik Nazmu'l-hilafiyat bir çeşit ilmiyal kitabıdır. Farklı tarafı ise sadece İmam Azam ve onun talebeleri olan İmam Muhammed ve İmam Ebu Yusuf'un görüşlerine yer vermekle yetinmeyip İmam Şafii ve İmam Malik'in de görüş ve ictihadlarını belirtmiş olmasıdır.

Bu eser, İbrahim b. Mustafa Melifdevî tarafından 732/1332 tarihinde Hama'da manzum olarak Türkçeye tercüme edilmiştir.

Mütercim "Allah'ın emir ve yasaklarını onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik." (İbrahim, 14/4) ayetini zikrederek tercümesinin gerekçesini şöyle ifade etmiştir: "Bu zaif manzumeyi Türk dilince eyledüğünün sebebi oldur. Himmetler tahsil-i ulumdan kasır oldu. Arabiyete rağbetleri fatır oldu. Hem bir şahıs kim ilm okumağa hevesi çok idi Arapça okumak elinden gelmesidi bu zaifden istedi. Türk dilince takat kadarı ona malum eyleye ve hem Türklere yadigar kala. Bu şerif kitabun mesailinden, letaifinden mahrum kalmayalar.." (Nşr. Azmi Bilgin, Nazmu'l-Hilafiyat Tercümesi, Ank, 1996)

Hayatı hakkında bilgi sahibi olamadığımız mütercim bu yıllarda Hama şehrinin kadısıdır.

MUKADDİME

Kudbuddin İznîkî

Kudbiddin İznîkî'nin (öl. 821/1418) *Mukaddime* isimli eseri tam bir ilmi haldir. İman ve itikat konularında bilgi verildikten sonra namaz, oruç, hac, zekat hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Mukaddime'nin mukaddimesinde yazar eserini gençler için kaleme aldığını açıklamıştır:

"... Ve dahi bu zaif gördü ki farz-ı ayn olan ilim için de kitaplar düzmüşlerdir. Amma ol kitapların kimisi Arabî kimisi Farisî. Her kişi onları okuyarak istifade edemez ve öğrenemez. Hal böyle olunca bu miskin de ister ki o farz-ı ayn olan ilimde bir Türkçe Mukaddime düzeceğim.

Mübtedi olan oğlanlara baliğ oluncaya yakın olunca onlara bu Mukaddime'yi talim edib öğreteler. Ta ki onların itikadına ve gönlüne evvel emirde şeriat emrini ve müslümanlık kaydını gerek düze. Baliğ olduktan sonra bunun içindeki ilim ile amel ide ve saadet ve devlet bula..." (BEEK, Genel Kit. nu: 217)

MEVLİD

Süleyman Çelebi

İlk başkent Bursa'da 812/1409 yılında kaleme alınan *Mevlid* adlı manzume sadece Osmanlı döneminin değil bu günün de "esrareniz" yadigarlarından biridir.

Almanca, İngilizce'nin dışında Arapça, Çerkezce, Rumca, Kürtçe, Tatarca, Arnavutça ve Boşnakça'ya çevrilen *Mevlid*'in temel konusu Hz. Peygamber'dir.

Asıl adı *Vesiletü'n-Necat* (Kurtuluş Vesilesi) olan *Mevlid* toplumumuzun bir parçası haline gelmiş, sadece mübarek gün ve gecelerde değil doğum, ölüm, sünnet, düğün gibi önemli günlerle birlikte yaşayıp gitmektedir (Nşr. Necla Pekolcay, İst. 1981).

Kaynaklar bize Emir Sultan'la Süleyman Çelebi (öl. 825/1422) arasındaki dostluktan da bahsetmektedir. Buhara'lı Emir Sultan'ın diğer müridi Yahya b. Bahşi de (öl. 840/1436) *Mevlid-i Nebi* isimli eserin yazarıdır. Yahya aynı zamanda *Menakıb-ı Emir Sultan* adını taşıyan eserlerin de ilkinin yazarıdır (Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Kit. nu. 4559).

MANZUM VİKAYE TERCÜMESİ

Devletşah Yusuf

"Sultanın istifade etmesi ve kadıların dikkatle okuması için" 828/1423 yılında kaleme alınan *Manzum Vıkaye Tercümesi* daha çok fıkhi konuları ihtiva etmektedir. Türkçe dini kitap yazma geleneği henüz oluşmadığı için ilk sayfalarda şu tarz ifadelerle karışılmaktadır:

Evvel ismullah ile başlayalım

İşi bismillah ile işleyelim

...

Dinle Türkçe bir manzum kitab

İldüğüm çün siz bana itmen itab

Ey nice gördüm ulu alimler

İlmiyle amel-i kamiller

Türk dilince düzdiler bunca kitab

Mana yüzünden getirdiler nikab

Kimse anı görüb inkar itmedi

Hem idenler dahi hiç ar itmedi

Uzrını hem anda kıldılar beyan

Hayrunnas olmak dilediler heman

Netice şöyle:

Türkî olmak, manzum olmak bes kelam

Ana hiç ayb olmazmış vesselam

Şultan II. Murad namına yazıldığı için *Muradname* adını alan eserlerden biri de budur. Devletşah (devletoğlu) Yusuf, Balıkesirli'dir.

İMADÜ'L-ISLAM

Abdurrahman Aksarayı

A. Fârisî'nin *Umdetü'l-Islam* adlı Farsça eserini *İmadü'l-Islam* adıyla Türkçe'ye çeviren Abdurrahman Aksarayı (öl. 854/1450) "İslam'ın beş temel üzerine kurulduğunu" belirten Hadis-i Şerif'in gereği olarak namaz, oruç, hac ve zekatı anlatmıştır. Yalnız Aksarâyî kitabında Türkçe yazmanın gereğini belirtme ihtiyacı duymuş, "Hz. Peygamber de bu diyarda yaşasaydı Türkçe

anlatırdı, maksat halkın istifadesidir" demiştir. (Süleymaniye Ktp. Fatih Kit. nu. 2740, 3a)

Eserin sonunda yararlanılan 141 eserin adı belirtilmiş ve bu kitabiyat için şu ayet delil olarak kullanılmıştır: "İşte bu evvelki kitaplarda vardır" (A'la, 87/18) Eser neşredilmiştir. (Mehmet Rahmi, İst. 1990).

MUHAMMEDİYE

Yazıcızâde Muhammed (öl. 855/1451)

853/1449 yılında Gelibolu'da kaleme alınan *Muhammediye*, Osmanlı toplumunda halka mal olmuş en yaygın üç kitaptan biridir.

Hız. Peygamber'i anlatan yaklaşık 9000 beyitlik *Muhammediye*, Yazıcızade'nin *Megaribu'z-Zaman* adlı Arapça eserinin Türkçe'ye aktarılmasıdır. Kardeşi Ahmed Bican'ın *Envârul-Aşîkin* adlı eseri de *Megaribu'z-Zaman*'dan kaynaklanmıştır.

İkisi de Megarib'den çıkupdur

Taşup derya iki yüzden akupdur

Muhammediye zaman içinde *Mevlid* gibi makamla da okunup dinlenmiştir. Mevlidhan gibi Muhammediyehan da bir meslek olarak Vakfiyelerde görülmektedir. *Muhammediye*'nin resim, desen ve minyatürlü nüshaları da vardır (Nşr. Amil Çelebi, İst. 1990).

Hacı Bayram'ın müridi olan Yazıcızade Muhammed Efendi, Muhyiddin İbn Arabi'nin meşhur *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserini de Arapça şerh etmiştir.

Muhammediye, İsmail Hakkı Bursevî tarafından *Ferahu'r-Ruh* adıyla mensur olarak Türkçe şerh edilmiştir (Bulak, 1252) Alaaddin Musannif ise aynı eseri Farsçaya tercüme etmiştir.

MAKAMÂT-I EVLİYA

Akşemseddin (öl. 863/1459)

Hacı Bayram Veli'nin yanında yetişen en meşhur derişlerden biri olan Akşemseddin'in *Makamât-ı Evliya* isimli eseri de tasavvufi dünyanın terimlerine tahsis edilmiştir. Mürşit kimdir? velayet mekâmı nedir? dereceleri nelerdir? gibi sorulara cevap arayan Akşemseddin eserleri ve yetiştirdiği şahsiyetlerle Osmanlı döneminin önde gelen sufilerinden biri olmuştur (Nşr. Ali İhsan Yurt. Akşemseddin içinde İst. 1972).

ENVÂRU'L-ÂŞİKİN

Ahmed-i Bican (öl. 870/1466)

Osmanlı toplumunun çok yakından tanıdığı ve sev-

diği eserlerden biri de Hacı Bayram Veli'den feyz alan Ahmed-i Bican'ın *Envârul-Aşîkin* (Aşıkların Nurları) adlı eseridir.

Eserde yer alan beş bölümün başlıkları şöyle:

1. Mevcudatın nizamı, yaratıklardaki hizmetli özel-likler.
2. Hız. Adem'den Hız. Peygamber'e kıssalar, ibret alı-nacak olaylar, dört halife, Hız. Fatıma, Hız. Hasan, Hü-seyin.
3. Melekler, ruhlar.
4. Kıyamet, namaz, oruç, hac, zekat, ilim, cehalet, cihat, sabır, zikir, tevbe...
5. Cennet. Cehennem, ru'yet, hatime.

855/1451 yılında kaleme alınan bu mensur eser, İs-tanbul, Kazan ve Bulak'ta defalarca basılmıştır.

1624 yılında Macarca'ya tercüme edilmesi de onun dikkat çekici bir özelliğidir (Kosica, 1626).

MÜZEKKİ'N-NUFÛS

Eşrefoğlu Rumî (öl. 874/1469)

İznik'te 855/1451 yılında yazılan *Müzekki'n-Nufûs* (Nefisleri Temizleyen) *Envârul-Aşîkin*, *Muhammediye* gibi halka mal olan bir eserdir. Mensur olmakla birlikte zaman zaman konularla ilgili şiirlerle süslenen bu eser de Osmanlı devletinin değişik yerlerinde basılmıştır.

Nefis çeşitlerini emmare, levvame, mülhime, mut-mainne diye dörde ayıran Eşrefoğlu, Nefs-i emmarenin sıfatları olarak hırs, hased, şehvet, gadap, buhl (cimrilik) hikd (kin) kibir hakkında geniş açıklamalar yapmıştır. Gönül erinin terbiyesi başlığıyla bu kötü sıfatların yerine gelmesi gereken esasları açıklamıştır: Haya, sehavet (cömertlik) şecaat, tevazu, hilm, mürüvvet (şahsiyet) ka-naat, sabır, şükür. Bu açıklamalar yapılırken pek çok ta-savvufi, ahlaki terim de izah edilmiştir: Tevbe, zikir, ri-yazet, mücahede, sabır, edeb, halvet, mürid, mürşid, dünya, marifet, veli, gönül... (Nşr. Abdullah Uçman, İst. 1996).

İKDÜ'S-SEMİN

Kutbuddinzade (öl. 855/1480)

Mukaddime'nin yazarı İznik'i'nin oğlu olan Kut-buddinzade'nin konumuzla ilgili olan eserinin adı *İkdü's-Semin* (Kıymetli inci)dir. (Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi Kit. nu. 246).

Kitabın büyük bölümü temizlik, namaz ve çeşitlerine tahsis edilmiştir.

GÜLZAR-I MÂNEVİ

İbrahim Tennuri (öl. 887/1482)

Akşemseddin'den feyz alan şahsiyetlerden biri de İbrahim Tennuri'dir. İstanbul'un fethinden 94 gün önce (857/1453) kaleme aldığı Gülzar-ı Manevi'de dini-tasavvufi ahlakın pek çok konusunu manzum olarak ifade etmiştir. Ahlak ve ibadetlerin daha çok manevi boyutunu öne çıkaran Tennuri, 5059 beyitlik bu eserinde Aşık mahlasını kullanmıştır (Nşr. Ali Rıza Karabulut-Ramazan Yıldız, Ankara, 1978).

VAHDETNÂME

Abdurrahim-i Karahisarî (öl. 888/1483)

Akşemseddin'in yanında tasavvufi terbiyesini tamamlayan Karahisarî'nin 4250 beyitlik Vahdetname isimli eseri 865/1460 yılında kaleme alınmıştır (İÜ, Ty. Nu. 808).

Tasavvufi ahlakı sade bir dille anlatan Abdurrahim-i Karahisarî müşdidinin tavsiyesi üzerine *Selve* adlı eseri *Münyetü'l-Ebrar* ve *Güneyetü'l-Ebrar* adıyla ilaveli olarak Türkçeye çevirmiştir. Aynı derviş Hz. Peygamber'e karşı duyulan aşk ve mahabbeti besleyen meşhur *Kaside-i Bürde*'yi de Türkçe'ye aktarmıştır (Nşr. İ. Hakkı Ertaylan, İst. 1960).

TAZARRUNÂME

Sinan Paşa (öl. 891/1486)

XV. yüzyılın en güçlü kalemlelerinden biri olan Sinan Paşa, Zeyniye tarikatının meşhur temsilcisi Şeyh Vefa'nın mürididir. Seci sanatının en mükemmel örneği olarak kabul edilen *Tazarrunâme*, dini tasavvufi bir çok terimin yanında bazı peygamber, alim ve şeyhler hakkında da bilgi vermiştir.

Münâcaat ve tevhidden sonra, marifet, vücub-i şeyh, havf, reca, zühd, tevbe, İslam, abdest, namaz, oruç, hac, ilim, rıza, sabır, fakr, marifet-i nefis, tevekkül, aşk gibi konular bazen mensur bazen manzum anlatılmıştır. Yedi büyük peygamber, aşere-i mübeşşere, dört halife, Hasan, Hüseyin, Hamza, Abbas ve dört mezhep imamından sonra diğer eserlerde pek görülmeyen iki hadis alimini de na'la anar: İmam Buhari ve Müslim. Eserin sonunda müşdid Şeyh İbnü'l-Vefa'ya ait bölüm vardır (Nşr. Mertol Tulum, İst. 1971).

Sinan Paşa'nın *Ahlaknâme*, *Maarifnâme* adını alan ahlakla ilgili bir "*Nasihathnâme*"si de vardır (Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Kit. nu: 212).

Attar'ın Meşhur sufi biyografi ve menkıbelerini ihtiva eden *Tezkiretü'l-Evliya* adlı eserini de kısmen Türkçe'ye çevirmiştir (İ.Ü. Ty. nu: 854).

XV. yüzyılın en büyük "söz" ustalarından biri olan Sinan Paşa'nın, müşdid Şeyh Vefa ile ilgili duygularını manzum ve mensur olarak dinlemekte fayda var. Bu satırlarda, bir insanın bir insan için duyduğu güven, aşk ve mahabbetin şahikaları mevcuttur:

*Şeyh-i alem afitab-ı evliya**Müşdid-i Hak mukteda-yı asfiya**Şeyh-i heft iklim ü kutbü'l-alemin**Vasıl-ı hazret cemalü'l-arifin**Kıdve-i erbab-ı temkin ü beka**Zübde-i ashab-ı tecrid ü fena**Dil-nüvaz-ı taliban-ı can-güdaz**Vâkıf-ı esrar-ı şeh-beyt-i niyaz**Ka'be-i tahkik u kurs-i ıstıfa**Rûkn-i evveldür makamından rıza**Şeh-süvar-ı arsa-ı meydan-ı raz**Zahir ü mani yüzinde ser-firaz**Rahmet-i alem dil-i agahıdur**Hak yolında istikamet rahıdur**Salikan-ı dine üstad olmuş ol**Kıdve-i ebdal ü evlad olmuş ol**Ab-ı hayvan katre-i bahr-ı dili**Hızr-veş ilm-i ledünni hasil**Çün semend-i himmeti cevlan urur**Dü cihan öninde bir meydan olur*

Ol Muhammed-siret ü İsi-kadem

Milk-i din içre emir-i muhteşem

Can-ı paki maden-i sıdk u safa

Şem-i eyvan-ı Huda İbnü'l-Vefa

Arz-ı Tazarru'u Niyaz

Gözlerün nuru, gönüllerün sürürü; başımın tacı, ehl-i dilün miracı; gönül hanesinün ziyası, dil hastesinün şitası; dert ehlinün enisi, ışk avaresinün celisi; yol isteyenün delili, hidayet çırağınun delili, gönül şehrinün şehinşahi; hayret denizine gark olanun elin alıcı, zalalet vadisinde kalanın kaldurıcı; azmışlara yol gösterici, az isteyen bol gösterici; talibleri ırgurıcı, istemedin buldurıcı; şeyh diyene irişici, dost diyene yitişici; bilmeyene bildürücü, görmeyene gördürücü; tatmayı toydurıcı, içmeyi kan-durıcı; Hak sarayının kapucısı, gönül evinün yapucısı.

İ mukteda-yı cihan, î makbul-i ins ü can; î şeyh-i alem, î mürşid-i beni-adem! Hayret denizine gark oldum, beni andan sen kurtar; dünya alayışına müstağrak oldum, içümden anı sen çıkar. Şehevat zulûmatı içüm taşım aldı, dünya hevası zahirüm, batınım tuttu. İçümde bir od var, ırtaktan görürem, gah işler, gah söyünür; yü-reğümde bir dert var, bir bucakta turmuş, gah yanar, gah göyünür. Ne beni yakub tamam ifna ider ve ne bi'l-küllîye bırağuban terk ider. Her yıl umaram ki, gelesi yıl salaha gelem; her ayıkı fikr iderim ki, bu gidicek ıslaha gelem. Amma ömr arttukça halüm beter oldu; gün geldükçe avayık artar oldu. Yigitlikte heva artuğ-ise, ışk dahı çoğ-idi; pirlikte shehevat eksüg-ise, kahillik artuk oldu. Bir nefis ki kırk yıl rahata öğrene, kaçan riyazata rıza virür; bir gönül ki içi taşı heva-y-ile tola, kaçan halvette safa bulur. Hiç bilmezem kim neyleyeyin; hiç fikr idemezem ki nice ideyin.

Bana meded it, avara kaldum; bana çare it, bi-çare kaldum. Bir gün inayet-i Sübhani ire diyu umaram, ah eger immezse; bir vakit tevfik-i Rabbani yitişe sanuram, vah eger yitişmezse. Vay benüm halüme, eger bu hale kalam; toprak bildügüme, eger kalde kalam. Eger senden meded immezse, işüm bitti, ve eger lutfun destigir ol-mazsa, yüküm yitti.

Bir Mesih-dem'sin ki, aleme hayat virürsin; demidür ben kuluna dahı bir demün irişe. Bir İsa-nefessin ki, her hasteye necat virürsin; vaktidür ki ben hasteye dahı nefesün yitişe. Ömürden bakiyye var iken yitiş bana; bu

hal-ile ölmedin iriş bana. Cûdun denizi cihana aktı, n'ola ben kemtere bir katre irişse; mihrün güneşi alemleri tuttu, n'ola ben zerreye bir şule yitişse. Maksud muhabbet ise, uşta gönül katunda; murad iradet-ise, iradetüm elinde. Eger bana riyazet gerekse, riyazata himmet it, ve eger benden istidat istersen, istidada meded it. Eger gönülde cila gerekse, gönül pasını sen aç, ve eger kalbde safa gerekse, safa kapusın sen aç. Eger dünyayı terk gerekse, sen beni terk itme, ve eger gönül evi pak gerekse, sen gönülümde gitme. Gönüller mimarisin, yıkık gönülümü sen yap; ihtiyarum sana virdüm, heva kapusın sen yap. Dil hastesiyem, ilacı senün katunda; gönül mecruhıyam, merhemi hazretünde. Maraz ne kadar eski-y-ise, tabib hazık olucak şifa bulur; derd ne kadar onulmaz-ise, hekim üstad olucak deva bulur.

Demidür, himmet gerek, şayet inayet irdi ola; vaktidür, ikdam gerek, başed hidayet yitişti ola. Demlerün var ki, bir dem ursan diledüğün idersin; vakitlerün var ki, bir nefes itsen istediğün işlersin. N'ola bi demünde bu ben bendeni yad itsen; ne var bir nefeste bir sinuk gönli abad itsen.

RİSALE

Kadızade (öl. 899/1494)

Risale fi'l-İman ve'l-İslam adlı eserin yazarı Bursa kadısı, Kadızade'dir. İmanın tanımından sonra kitabın temel konusu olarak namaz ve çeşitleri ele alınıp bilgi verilmiştir. Beş vakit namaz, cenaze, bayram, teravih vs.

Regaib, Berat, Kadir gibi kandil gecelerine mahsus bir namazın olmadığına vurgu yapan yazar, şöyle devam etmektedir:

"Fakir, yüz cild kitaptan ziyade kitaplarda gördüm. Ve halen hayatta olan ulemayı Mekke, Medine, Kudüs-i şerif, Şam, Halep, Mağrib, Özbek ve Hind ile söyleşdim. Cümlesi kitaplarda gördüğüm gibi katiyyen inkar iderler ve ol diyarlarda kılmazlar" (Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Kit. nu: 827, 84a).

MİFTAH

Ahmet-i Dai (öl. 824/1421)

Farsça ve Türkçe *Divan* sahibi olan Ahmed-i Dai, Ebu'l-Leys Semerkandî'nin *Tefsiri*'ni Türkçe'ye kazandırdığı gibi *Miftahu'l-Cenne* (Cennetin Anahtarı) isimli iman ve itikatla ilgili bir eseri de tercüme etmiştir (Süleymaniye Ktp. Esat Efendi Kit. nu: 1726).

Çelebi Mehmet Tarafından II. Murad'a hoca olarak gönderilen Dai, Feridüddin-i Attar'ın meşhur eseri *Tez-*

kiretū'l-Evliya'yı tercüme etmiş ve Sultana sunmuştur. (Süleymaniye Ktp. Serez Kit. nu: 1800)

BAHRU'L-HAKÂYİK

Hatiboğlu Muhammed (öl. 829/1425)

Arapça mensur bir eser olan Makalat-ı Hacı Bektaş Veli 812/1409 tarihinde Hatiboğlu tarafından bir başka mensur tercümeden istifade edilerek 1359 beyit halinde Bahru'l-Hakayık (Hakikatler Deryası) adıyla tercüme edilmiştir. (Nşr. I. Hikmet Ertaylan, İst. 1960) Bugün anlaşılan manada Bektaşiliğin henüz teşekkül etmediği yıllarda kaleme alınan bu eser, Hacı Bektaş-ı Veli etrafında oluşan kültürün ilk halkalarını tanıtmaya yönünden önemlidir.

Eserde yer alan konular şunlardır: İman esasları, temizlik, namaz, oruç, hac, zekat, helal kazanmak, zina, ilim, haya, sabır, perhiz, marifet, meskenet, nefis, şeytan, dört halife, Hızır, şeriat, tarikat, hakikat...

Son beyitler şöyle:

Sekiz yüz on ikinci yılda iy yar

Muharrem ahırındaydı bu gofar

Tamam oldu bu sözün aslı malum

Arapça nesriken okındı manzum

Makâlât'ın mensur tercümesi de neşredilmiştir. (M. Esad Coşan, Ankara ts.)

MURADNÂME

Bedr-i Dilşad (XV. yy.)

Emir Keykavus tarafından oğlu Geylan Şah ve onun şahsında bütün gençler için kaleme alınan *Kabusname* Farsça mensur bir kitaptır. Bu eserin en meşhur mütercimi Mercimek Ahmed ise de ondan beş yıl önce aynı eseri tercüme eden ve Sultan II. Murad'a *Muradname* adıyla sunan Bedr-i Dilşad'ı da unutmamak gerekir (Nşr. Adem Ceyhan, *Bedr-i Dilşad'ın Muradnâmesi*, II. Cilt, İst. 1997).

Bedr-i Dilşad, 44 bablık *Kabusname*'yi 51 baba çıkartmış ve 9900 beyit halinde nazma aktarmıştır.

İşte hayatın belli bir alanına değil her alanına giren, her konuda rehberlik yapan bu "klasik" in konuları:

1. Allahü Tealayı bilmek
2. Peygamberlerin yaratılışı

3. Padişahlık adabı
4. Vezirlik adabı
5. Padişahlara hizmet adabı
6. Nedimlik adabı
7. Subaşılık adabı
8. Yemek adabı
9. Şarap içme adabı
10. Konuk olma ve konuk ağırlama adabı
11. Aşk ve aşıklık keyfiyeti
12. Latife etmek, satranç ve tavla oynamak
13. Hamama girme adabı
14. Uyuma ve dinlenme adabı
15. Avlanma adabı
16. Çevgan oynamak
17. Savaşma adabı
18. Suçluyu cezalandırmak ve affetmek
19. Mal toplamak ve harcamak
20. Emanetin korunması
21. Hakk'ın nimetine şükretmek
22. Güç yettiğinde ibadet etmek
23. Ata-ana hakkını gözetmek
24. Hüner ve cevher arttırmak
25. Söz söyleme adabı
26. Civanmertlik adabı
27. İlimin ve ehl-i ilmin medhi ve bunların hasleti
28. Cahillik ve alameti ve cahillerden sakınmak
29. İlimlerin taksimi, müderrislik, fakihlik, müzekkirlik, kadılık
30. Tıp ilmi ve hikmet talebi
31. İlm-i nücum
32. İlm-i remil
33. Şiir ilmi, vezinler ve kafiye ilmi
34. Musiki ilmi, sazandelik ve hanendelik adabı
35. Kitabet şartları, padişah münşileri
36. Ticaret ve bezirganlık adabı
37. Ev ve akar satın almak

38. Nikah yapmak
39. Çocuk yetiştirmek
40. Kul ve karavuş satın almak
41. At satın almak
42. Uygun dost seçmek
43. Düşmanlardan sakınmak
44. İylilik ve kötülük
45. İyi ve kötü huy
46. İhtiyarlık ve gençlik
47. Sabır ve acele
48. Sır saklamak
49. Nuşirevan'ın ve dünya büyüklerinin nasihatları
50. Dünya ve dünya hırsı
51. Dünya ve dünya ehlinin akıbeti

GÜLŞENNÂME

Gülşehrî (öl. 717/1317 den sonra)

Bugün dünyanın belli başlı dillerine tercüme edilen eserlerden biri de Feriduddin-i Attar'ın *Mantıku't-Tayr* (Kuş Dili) adlı eseridir.

717/1317 yılında Gülşehrî (Kırşehirî) tarafından *Gülşennâme* adıyla Türkçe'ye tercüme edilen eser kuşları konuşturarak insanın manevi tekamülünü anlatmaktadır. Otuz kuş anlamına gelen Simurg'a ulaşmak için şu vâdilerin geçilmesi gerekmektedir: İstek, aşk, marifet, istigna, tevhid, hayret, fakr u fena. Attar'ın eserini esas almakla birlikte ilavelerle yaklaşık 5000 beyitlik bir eser haline gelen *Gülşennâme* XIII. yüzyılda kaleme alınan en güzel Türkçe eserlerden biridir.

Gülşehrî, Hanefî mezhebinin fıkıh kitaplarından *Kudurî*'yi tercüme ettiğini de söylemektedir.

Gülşehrî, döneminin meşhur eser sahiplerini de sıralamaktadır:

Altı er altı kitabı bile

Alemi tutduk muayyen adile

Çün *İlahiname* Senayi'den gele

Mesnevî Mevlene'nın suhfi ola

Çün Nizamî her sözi hoş söyledi

Mahzenü'l-Esrar'ı ziba eyledi

Çün *Musibetname* Attar aydura

Mantıku't-tayr'ı ana yar irüre

Hem *Veled Mesnevî*'yi hub eyledi

Değme sözün sırrın anda söyledi

Her birinin bir kitabı namdâr

Var u ana layık adı şahvâr

Ben ki sana söyledüm Sadî benem

Kim *Gülüstanname*'deki ruşenem

Altı sultan alemün serverleri

Dünya zakirlerinün gevherheri

GÜLŞEN-İ RÂZ

Elvan-ı Şîrâzi (öl. 829/1425)

Emir Hüseyin'in Vahdet-i Vücut ve tasavvuf felsefesiyle ilgili olarak sorduğu 15 soruya Şebusterî'nin verdiği cevapları ihtiva eden 999 beyitlik *Gülşen-i Râz* adlı Farsça eseri Elvan Şîrazi Türkçe'ye çevirmiştir.

Şîrazi, *Gülşen-i Raz*'ı (Sırrın Gül Bahçesi) mürşidi Hacı Bayram Veli'nin tavsiyesi üzerine ilaveli olarak tercüme etmiş ve beyt sayısını 3000 e yükseltmiştir.

İşte insanoğlunun yaratıldığı günden beri sorduğu sorular. İşte Emir Hüseyin'in hakikatı arayan herkes adına sorduğu sorular:

1- İlk düşünceye daldığım, şaşırıp kaldığım şey şu: Düşünce dedikleri şey nedir? Düşüncenin başlangıcına alamet nedir, sonu hakkında ne dersin?

2- Yolumuzda şart olan hangi düşüncedir? Neden düşünce bazen ibadettir bazen günah?

3- Ben kimim? Bana beden haber ver, kendinden kendine git derler, bunun manası nedir?

4- Yolcu nasıl kişidir? Yola giden kimdir? Kime tam ve kamil kişi diyeyim?

5- Vahdet sırrına kim vakıf olur, arif olan neyi bilir, anlar?

6- Pekî, bilinenle bilen o tek ve temiz Tanrı'dan ibaretse bu bir avuç toprağın başındaki sevda nedir?

7- Kimdir o "Ene'l-Hak-Ben Hakk'ım" diyen? Ne derir? O nurlara gark olmuş, o nurlanmış kişi saçma mı söyledi?

8- Yaratılmış olan hakikat yolcusuna neden vasil olmuş derler, onun yol olması, bu erişmesi nasıl olur? Yoksa mümkün, mümkünlükten çıktı mı ki? Bu nasıl olur, buna imkan var mı?

9- Mümkünün vacibe ulaşması ne demek, yakınlık, uzaklık, bu yakınlıkta, bu kavuşmada ileri gidiş, geri kalış nedir?

10- Hangi denizdir, nasıl denizdir o deniz ki kıyıyı sözdür; dibinden nasıl bir inci çıkar? Sedef, bu inciye nasıl elde eder, söyle, açıkça bildir, bu denizin dalgası nereye vurur?

11- Külden daha fazla olan cüzü hangi cüzdür, o cüzü arayıp bulmanın yolu nedir? Alem, Tanrı'dan ayrılırsa, alemin, Tanrı'dan ayrı bir varlığı varsa her şeyin hakikatte var olduğu meydanda. Fakat bunun imkanı olmadığı sabit. Çünkü birlik aleminde ne birleşme olabilir ne ayrılma. Fakat alemin esasen bir varlığı yoksa her söylenen her duyulan şey hayalden ibaret olur.

12- Evveli olmayanla sonradan meydana gelen nasıl oldu da birbirinden ayrıldı, bu, alem oldu, öbürü, Tanrı?

13- Mana eri sözünde göze dudağa işaret etmekle ne murat eder?

14- Şarabın, mumun, güzelin manası ne, meyhaneye düşmek, sarhoş olmak ne demek?

15- Put, zünnar ve gavurluk bu makamda hep Hak'sa âla, değilse bundan maksat ne? Söyle!

Ne dersin? Bu söylenen şeylerin hepsi saçma da bunlarda gizli bir hakikat hiç yok mu? Hakikate erişenin mecazla işi mi olur? Onların sözleri sırrın da içyüzüdür, başka bir şey sanma! Bu müşkülümü kim hallederse ona canımı da bağışlarım, gözümü de. Hüseyin'in sözleri hasbıhaldir ve bu soru onu sınamak için sorulmuştur. Tercüme-şerh Abdülbakî Gölpınarlı, Ank.1974.

MESNEVİ

Muini

Eserlerini Farsça kaleme alan Mevlana'nın (öl. 672/1273) en meşhur eseri *Mesnevi* de XV. yüzyılda manzum olarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Muini'nin II. Murad'a

sunduğu için *Mesnevi-i Muradiye* adını alan eserinde *Mesnevi*'nin ilk beyitleri Türkçe'ye şöyle aktarılmıştır:

Nale-i neyden işitgil ya bu ney

Kim neden ağlar neden köyner bu ney

Gûş-ı hûş aç tuy hikayetler ider

Ayrılıktan şikayet ider

Mevlana'nın oğlu Sultan Veled'in *İbtidaname* ve *Rebabname* isimli eserlerinde Türkçe beyitler de vardır. (Bk. Veled Çelebi, *Divan-ı Türki-i Sultan Veled*, İst. 1924)

Mevlana doğudan batıya gelmiş, Ahmet-i Rumî (öl. 750/1349) ise batıdan doğuya, Alanya'dan Hindistan'a gitmiş ve kaleme aldığı Farsça eserlerle dini-mevlevî kültüre hizmet etmiştir.

Mevlana, Attar ve Sadi'nin eserleri Osmanlı toplumunda Farça öğrenmek isteyenlerin adeta "ders kitabı" hüviyetini de taşımıştır.

GÜLISTÂN-BOSTAN

Mahmud b. Kadı-ı Manyas

Bir çok dünya diline çevrilen Sadi'nin (öl. 691/1292) *Gülistân*'ı, Seyf-i Serayî tarafından 793/1391 yılında Farsça'dan Kıpçak Türkçe'sine çevrilmiştir (Nşr. Feridun Nafiz Uziuk, Ankara, 1954). İsbicabî tarafından 800/1398 de Çağatay Türkçe'sine aktarılan *Gülistân*, Mahmud b. Kadı-ı Manyas tarafından da 833/1429 da Anadolu Türkçe'sine çevrilmiştir.

İslam dünyasının en meşhur eserlerinden biri olan *Gülistân*'ın ana konuları şunlardır:

1- Na't

2- Padişahın hal ve hakeretleri

3- Dervişlerin ahlakı

4- Kanaatın fazileti

5- Susmanın faydaları

6- Aşk ve gençlik

7- Gücsüzlük ve ihtiyarlık

8- Terbiyenin tesiri

9- Sohbetin adabı

10- Hatime

Sadi'nin ikinci meşhur eseri *Bostan*'da 755/1354 yı-

linda Hoca Mesud b. Ahmed tarafından 1073 beyit halinde Türkçe'ye çevrilmiştir (Nşr. Veled Çelebi-Kilisli Rifat, İst. 1340).

Kitapta yer alan 10 bölüm şöyledir: Asalet, ihsan, aşk, tevazu, rıza, kanaat, terbiye, şükür, tevbe, münacaat, hatime.

Sadi'nin sıcak, samimi, eğitici ve nükte dolu üslubu o gün bu gün canlılığından hiçbir şey kaybetmemiştir (Çev. Hikmet İlaydın, İst. 1960).

LEMAAT

Kızılca Bedreddin

Anadolu'da yazılan eserlerden biri de Sadreddin-i Konevi'nin müridi Irakî'nin *Lemaat* (Pırıltılar) adlı eseridir. Aşk konusunu işleyen eser, meseleye İbn Arabî ve *Fusus* gözlüğüyle baktığı için bir nevi *Fusus*'-*Hikem* şerhidir. Eseri Türkçe'ye çeviren derviş ise Hacı Bayram'ın yanında yetişen Kızılca Bedreddin'dir (BEEK, Genel Kit. nu. 646).

Eser Safvet Yetkin tarafından da tercüme edilmiştir (Parıltılar, İst. 1985).

AVARİF-MİRSAD

Din ve tasavvuf kültürünü birlikte sunan eserlerden biri de Suhreverdi'nin *Avarifü'l-Maarif* adlı eseridir (Trc. İrfan Gündüz-H. Kamil Yılmaz, İst. 1990).

Katip Çelebinin verdiği bilgiye göre Arifî tarafından Türkçe'ye çevrilen nüsha elimizde değilse de Bigalı Hacı Ahmed'in 863/1458 tarihinde yaptığı tercüme elimizdedir. (BEEK, Genel Kit. nu. 4443)

Suhreverdi, Bağdat yönetiminin elçisi olarak 618/1221 de Konya'ya giderken, Malatya'da *Mirsadü'l-lbad*'ın yazarı Necmüddin-i Razi ile karşılaşmış ve görüşmüştür. *Mirsad*'da Karahisarlı Kasım tarafından 826/1422 yılında *İrşadü'l-Mürîd* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir (BEEK, Genel kit. nu. 2024). Anadolu ve Rumeli'de yaygınlaşan dini-tasavvufi atmosferin oluşumunda bu iki eserin yönlendirici tesiri sürekli olmuştur.

Mirsad'ın yakın takipçilerinden biri de Simavlı Abdullah İlahî'dir (öl. 896/1491). Üç dilde eser veren İlahî'nin Türkçe olarak kaleme aldığı *Zadü'l-Müştakîn* (Özleyenlerin Gıdası) ile *Meslekü't-Talibîn* (Taliplerin Yolu) önemlidir.

DİVANLAR

Bizim toplumumuza din ve diyanetin esasları hakkında bilgi veren eserlerden biri de Divanlardır. Divan, di-

vançe, divan-ı ilahiyat gibi isimler alan bu manzum eserlerin şüphesiz en eskisi Ahmet-i Yesevî'nin (öl. 562/1166) *Divan-ı Hikmet* adlı eseridir. Bu eserde iman esasları, İslam esasları, haramlar, helaller, emirler, yasaklar gibi dini hayatın ana çerçevesi hakkında bilgi verildiği gibi şeriat-tarikat-hakikat gibi tasavvufi kültürün temel temimleri hakkında da bilgi verilmiştir (Nşr. Hayati Bice, Ankara, 1993).

XIV ve XV. yüzyıllarda kaleme alınan bazı divanların şairleri şöyle:

- 1- Yunus Emre
- 2- Eşrefoğlu
- 3- Ahmed İlahî
- 4- Dede Ömer Ruşenî
- 5- Abdurrahim-i Merzifonî
- 6- Cemal-i Halvetî
- 7- Emir Ahmed Buharî
- 8- Kabulî Mustafa Efendi
- 9- Ahmed Paşa
- 10- Abdurrahim-i Tirsî

YUNUS

Osmanlı toplumunun en eski ve en büyük şiir ve hikmet dehası Yunus Emre'dir. Orta Anadolu'da yetişen Yunus, *Divan*'ıyla yeni bir çıkış açmış, 700 seneden beri hiç değişmeyen gerçekleri en güzel bir şekilde, en sıcak bir üslupla, en samimi bir ifadeyle bize ve dünyaya sunmuştur. Yaptığı şey bir "meydan okuma" değildir. Sadece ikaz ve uyardır, güzellikleri paylaşmadır, nasihattir. İkinci eserinin adı da öyle değil mi: *Risaletü'n-Nushiye*.

İşte 'aşk kitabı'ndan bir bölüm:

Dört kitabın manisin Mustafa cem eyledi

Anı unıtdun benzer zevk ile zühd satarsın

İlm okımak bilmekdür belki kendüyi bilmekdür

Çün kendüyi bilmezsin bir hayvandan betersin

İlm okımak hasılı ibret alamagiçün

Çün ibretten değülsin görmedin taş atarsın

Sen fakihisen sana ta'numuz yokdur bizüm

İhlasile gelürsen bizde nesne utarsın

Yunus işbu sözleri işk kitabından okır

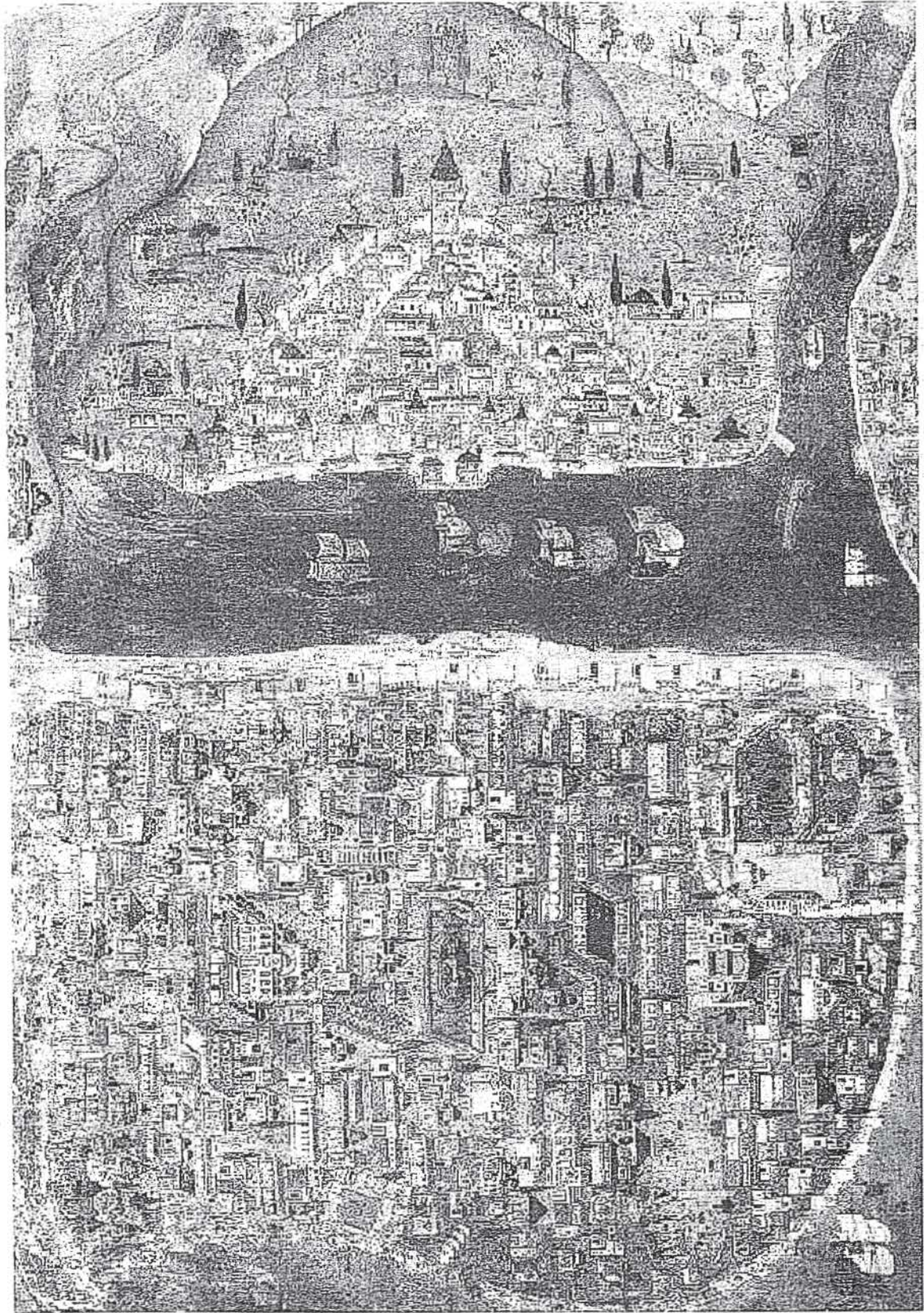
Ger gönlüne yararsa birkaç dahı katarsın

SONUÇ

Bu kitaplarda neler var? Bu kitaplarda "hayat" var, "hayatın bütünü" var demek mümkündür. Telif, tercüme, ilaveli tercüme ve şerh şeklinde topluma sunulan bu eserlerde oturup-kalkmak, yemek, içmek, komşuluk yapmak gibi insani ilişkilerden, abdest alıp namaz kılmak gibi dini pratiklerle ilgili ilk bilgilerden ticaret ve alış-verişte dikkat edilmesi gereken hususlara kadar bütün konular vardır.

Bu eserlerde şii-sünnî ihtilafları yoktur. Sünnî ve Hanefî bir yolu anlatmakla birlikte hemen hepsinde Ehl-i Beyt mahabbeti ve Kerbela hüznü vardır.

Bu eserlerde herhangi bir kişinin aklına gelen dini bir sorunun cevabından, alim ve ariflerin tecessüsüne kadar her meseleye ışık tutabilecek tespit ve yorumlar vardır. Bu eserlerde dünya-ahiret, zahir-batın dengesini yakalamanın yolları gösterildiği gibi, av ahlakından at satın almaya kadar pek çok konu ele alınıp işlenmiştir. Bu eserlerin çoğu halk için kaleme alınırken, sadece yöneticiler için, vaizler için ve gençler için kaleme alınanları da vardır. Bu eserler arasında bize tek nüshası ulaşanlar olduğu gibi Asya, Avrupa ve Afrika'daki değişik kütüphanelerde pek çok nüshası olanları da vardır. Aralarında henüz basılmayanlar olduğu gibi, değişik harflerle pek çok defa basılanları vardır. Bu eserlerin bir kısmı Osmanlı dönemi klasikleri arasında yer almış ve farklı dillere çevrilmiştir. Bu eserlerin değişik asırlarda farklı kişilerce yapılan tercüme, nesir, sadeleştirme faaliyetleri bu gün de devam etmektedir. Çünkü o kitaplara muhtacız. Çünkü bütün kitaplar bir "Kitab"ı daha iyi anlamamanın yolunu açarlar.

Matrakçı Nasuh: İstanbul Planı. 1537